

## AZ AGRÁRKÉRDÉS AZ ÚJABB SZOCZIÁLISTA IRODALOMBAN.

*Marx* megkapó éleslátással derítette fel a társadalmi jelenségek törvényszerűségét és vaslogikával állapította meg az ipari jelenségek társadalmi hatását.

A társadalmi jelenségek törvényei a materialisztikus történelem-felfogásban válnak világosakká. Ez megértette velünk az összes történeti tényeket azon hatalmas megismerés által, hogy a termelő módok változásával egyidejűleg eltolódások történnek a társadalom szerkezetében: új társadalmi osztályok válnak ki nemcsak mint az új termelési mód viselői és továbbfejlesztői, hanem a szellemiek terén is beállott átalakulások hordozói.

Az ipari jelenségek tanát a következőkben foglalhatjuk össze:

A technika vívmányai által megteremtett új termelési mód működésének, kifejlődésének és gazdaságosságának alap-tényezője: a gépezet, munkamegosztás és kooperáció (összeműködés). Ezek elválaszthatlan kölcsönössége: a társadalom alakításának legyőzhetetlen ereje.

A tőke keríti hatalmába az első gépeket. Önmagát szaporítandó, a gép képességeit intenzíven akarja kihasználni, ez a törekvés csakis a modern termelés alaptényezőjének, a gépezet, munkamegosztás és kooperációnak egymásra hatásával érvényesülhet. Az összeműködtetés egyedüli módja sok emberi és sok mechanikai erő együttes és tervszerű alkalmazása. Világos, hogy ennek keresztülvitele nem történhetik az egy-két segéddel dolgozó műhely keretén belül, hanem csak nagyobb üzemben. A nagyüzem alapítás lesz a tőkeshaporítás tényezője.

A termelés technikai tényezőinek folytonos fejlődése szükségképp maga után vonja a munkafelosztásban és kooperációban való tervszerűség kidomborodását, a mi megint csak visszahat a nagyüzemek szükségszerű kiterjedésére.

Ekként a modern termelés egyedüli gazdaságos módja a nagyüzem, a miből következik, hogy a nagyüzemnek legjobban megfelelő társadalmi alakulás lesz dominálónak.

A nagyüzem működése szabad bér-szolgát tételez föl; terjedésének minden egyes foka a szabad bér-szolgahad: a munkásság, a proletárság szaporodását jelenti. E jelenség oka a nagyüzemnek a kisüzem fölötti előnyeiben rejlik. A nagyüzem megismert, elválaszthatatlan tulajdonságainak összessége óriás előnyt képvisel a kisüzemmel szemben. Nagy árutömeget termel, olcsón ad el, — erre a kisüzem nem képes; a nagyüzem tőkéje szaporodik és a tőkés megint új vívmányokat tesz magáévá. A kisüzemnek tőkéje nincs. Ez a fejlődés rettenetes gyors. A kisüzemek mindig gyengébbek lesznek, egymásután kénytelenek feladni a versenyt a gazdaságosabb nagyüzemmel szemben. A kisüzem tulajdonosai és munkásai a nagyüzem szolgálói lesznek; kényszerülnek résztvenni a tőke szaporításában. Minél jobban fejlődik a technika, minél több előnyt halmoz föl a nagyüzem, annál tökéletesebb lesz az üzem-központosulás, annál óriásibb üzemek uralják a termelést, annál kevesebb tőkés otztozik a tőke fölötti uralomban, rendelkezik a termelés fölött; de annál dominálóbb lesz a bérrendszeren nyugvó kizsákmányolás, annál nagyobb lesz a proletárság tömege.

Azonban a nagyüzem nemcsak az előbbi munkájától fosztja meg az emberek százezreit, hanem azáltal is, hogy minduntalan új rengeteg mennyiségű embererőt helyettesítő gépeket hoz létre, „új százezreket tesz munkátlanná. A tőke szaporodásával a munkanélküliek hada nő, minél magasabbra emelkedik a gépek produktív ereje, annál nagyobb lesz az „*ipari tartalék-sereg*”, mely a dolgozók bérét nyomja, a megélhetési minimum felé. *Marx* szerint: »a gazdaságnak fölhalmozódása az egyik sarkon egyúttal a nyomor, szenvedés, szolgaság, tudatlanság, elállatiasodás és erkölcsi sülyedés, fölhalmozódása a másik sarkon, azaz annál az osztálynál, a mely a saját termékét tőkének termeli.«

Fokozódik a kapitalisztikus termelési folyamat által iskolázott, egyesített, szervezett és kiterjesztett munkásosztálynak nyomora, de egyúttal felháborodása is. A kapitalisztikus termelési mód szilárdsága megrázkódik. Beáll a szociális forradalom

korszaka, melynek végével a termelés anarchiája helyére tervszerűség lép.

A termelési módban rejlő törvényszerűség létrehozta a munkásosztály osztályküzdelmét. A gépezet, munkamegosztás és kooperáció alkalmazásának társadalmi végeredménye, az általa teremtett és tönkrített munkásosztály létküzdelme — *osztályküzdelmé*s az osztályküzdelem majdani befejezése a termelést és élvezést összhangba fogja hozni.

A materialisztikus történetfelfogás fenti törvénye és az ipari jelenségek társadalomalakító hatásának ezen tana igaznak bizonyult, és önkéntelenül is világnézetté nőtt ki és megszületett a szocializmus: az egész társadalmi gépezet működését megértő tudomány és e tudomány megszületésével szinte egyidejűleg beteljesedett jóslata is. Mert megszületett a kapitalisztikus termelési mód kérlelhetlen törvényszerűségének hatásaként, a nyomorgók létkérdésének megoldására, a társadalom fejlődését irányítani akaró osztályküzdelem: megszületett a szociáldemokrácia.

*Marx* — mielőtt eszméit, a társadalom összes jelenségeinek megvizsgálása által, egy mindent felölelő rendszerbe foglalta volna — meghalt.

Azonban az utódok nem vehették észre, hogy *Marx* rendszere csak az ipari jelenségek törvényszerűségét tárja föl páratlan szabattossággal s műveiben a termelés másik nagyságára: a mezőgazdaságra vonatkozó elszórt kitérések nem játszák a rendszer szerepét, hanem inkább később kidolgozandó munka egyes eszméinek lerakását jelentik. De *Marx* még az ipari termelésről szóló munkáját sem készíthette el nyomtatásra készen. Ezt tanítványai nem vették figyelembe.

Közre játszik az is, hogy *Marx* utolsó kötete máig sem jelent meg, hogy a tanítványok korántsem rendelkeztek oly intuitív lángelmével, mint *Marx* és végre az, hogy a XIX. század technikai fejlődése lekötve tartotta figyelmüket.

Tényleg a XIX. század második felében a technikai fejlődés oly irányzatot vett, a melyből azt lehetett következtetni, hogy az összes termelő módokat a munkafelosztás és kooperáció jegyében fogja revoluczionálni. A régi termelő módok átalakulása óriási gyorsasággal történik, napokon belül avulnak el termelés módok, minden nap egy-egy lépés a tökéletesedés felé. A kisipar bukik és az új termelés rohamos árrá növekszik, mely szemlátomást söpörte el a régit; de magával ragadta a

szemlélt is, a ki ha nem is látta még az egész területet előntve, az ár erősségéről arra következtetett, hogy ennek ellentálni semmi sem tud, ez elfogja önteni az egész területet, nincs az a gát, melyet át ne törne. Ily változások mellett természetszerű, hogy az átalakulás menetére vonatkozó Marx-féle prognózis az ipari jelenségekre nézve érintetlen maradt és a mezőgazdasági jelenségek fejlődésirányzatának megmagyarázására alkalmaztatott.

De midőn az ipari fejlődés annyira tért foglalt, hogy a változások ezen a téren kissé alábbhagytak rohamosságukból, akkor a vizsgálók eddig lekötött figyelme is felszabadult és az időközben kifejlődött azon új technikai, természettudományi vívmányok és világgazdasági jelenségek felé fordult, melyek különösen a mezőgazdasági termelési módok átalakítására mutatkoztak alkalmasoknak. S fölismerték, hogy ezen speciális termelési módokon belül a jövő kialakulásának speciális csirája fogamzott meg. Térjünk ezen fölismérések méltatására.

Előre kell bocsátanunk, mit kívánunk egy agrárteoretikustól; azt kívánjuk, *tárja fel előttünk a mezőgazdasági termelési mód sajátosságainak törvényszerűségét úgy a mezőgazdasági, mint az általános társadalmi fejlődést illetőleg*. Ebből a szempontból fogjuk bírálni a szocialista agrárteoretikusokat.

Kautsky volt az első szocialista író, ki nagyobb összefüggő munkában\* tárgyalta az agrár-kérdést. Vizsgálódásai abból a felismerésből indulnak ki, hogy a mai mezőgazdasági termelési mód törvényszerűségében a fejlődés menetét, de nem végpontját illetőleg, eltérések mutatkoznak az ipari jelenségek fejlődés menetétől s a mezőgazdasági technika vizsgálása után, ahhoz a következtetéshez jut, hogy a nagyüzem a mezőgazdaság összes jelentős ágaiban technikailag a kisüzem fölött áll, ha nem is oly mértékben mint az ipar fontos ágaiban.\*\*

A kapitalisztikus nagyüzem nemcsak a piac biztonságát, elegendő tőkét és technikai eszközt kíván, hanem első sorban *az emberi munkaerőtől függ*.

Az ipari termelés mindig elég munkaerővel rendelkezik, de a mezőgazdaság ebben a tekintetben nagy nehézségekkel küzd. Ugyanis a vidéken a családalapítás, a szaporodás okvetlenül szükséges előfeltétele, vagy a kisbirtok, vagy az igen

\* K. Kautsky, Die Agrarfrage. Stuttgart, 1899. — Die Neue Zeit, 1903. évfolyam, 22—26. szám.

\*\* Agrarfrage 130.

előnyös munkafeltétel, ez azonban kevés helyen van s ebből okszerűen az következik, hogy a földművesek nagy része szexuális kielégítését más módon keresi. A hol a nagyüzem előtérbe tolul, ott elvonatik a szaporodás előfeltétele, a mi visszahat megint a nagyüzemre: nincs kisbirtok, a mely munkaerő fölöslegét rendelkezésére bocsátana. Ennélfogva a nagybirtok parcellázni, előnyös bérfeltételeket adni kényszerül, hogy újabb telepítvényesek neki munkaerőt adjanak; ezen törekvéseit az állam által is elősegítetteti.

De a parcellázásnak, a kisbirtok szaporodásának határát szabja az az elért pont, a melynél a parcellák elegendő munkaerőt szállítanak a nagyüzemnek és így annak életképessége s a kisüzem fölött való túlsúlya újra visszaállítódik.

Ezt a folyamatot vidéken egy gyár építése nagyon megzavarhatja. Mindezekből az következik, hogy a kapitalisztikus termelési mód által kifejtett viszonyok következtében »a kapitalisztikus termelési módon belül ép oly kevéssé várhatjuk a mezőgazdasági nagyüzemnek, mint a kisüzemnek végét« (Agrarfrage, 155—163, 217—231).

A parcellázás irányzata azt mutatja, hogy a kisbirtok ennek és nem a nagybirtok feletti életképességnek köszönheti létét. Annak, hogy nem versenytársa a nagyüzemnek az áru-termelésben, az iparban fölsimert okoknál fogva, hogy már nem ad el mezei terméket, hanem az általa produkált munkaerőt adja el. De ezen tulajdonságánál fogva a kisbirtokos mindinkább az ipari termelés proletárjának helyzetét veszi föl.

Az árut termelő mezőgazdaság létnehézségei mindezek daczára folyton nőnek. A munkaerő hiánya nemcsak a nagyüzem előrenyomulásának következménye, hanem itt más okok is játszanak közre. Így a mezei munkásság általános nehéz helyzete; a kisgazda megélhetési nehézségek miatt időnkint el- és kivándorolni kényszerül; a mezőgazdaság télen sok munkást tesz kenyértelemné, — ezek is a városba vándorolnak. A városi élet és még sok más gazdasági és erkölcsi mozzanat csökkenti a mezei munkaerő nagyságát. Mindezekon kívül a földjáradék, az örökösödési jog és egyéb tényezők növelik a nagyüzem nehézségeit.

A gazdasági fejlődés zsákutczában ér véget — a melyből nincs kijárat. A továbbfejlődés egyedüli módja a gátló fal ledöntése, segélynek kívülről kell jönni! A segélyt Kautsky a mezőgazdaságnak az ipar által való revolúciónálásától várja.

A mint a mezei munkás és kisbirtokos már most ipari mellékkeresethez kényszerül nyúlni, úgy a nagybirtokos, az árut termelő nagyüzem is kénytelen lesz életképességének fokozására az iparral mint mellékkeresetforrással foglalkozni. A mezőgazdaság iparrá tétele folyton előbbre fog haladni, az ipar itt is fölényes helyzetbe fog jutni, parancsa előtt a mezőgazdaságnak is meg kell hajolnia. így természetesen az ipari fejlődés lesz irányadó s a benne rejlő törvényszerűségeket rányomja a mezőgazdaságra is s így magával ragadja a szocializmusba!

Végre Kautsky, a midőn a nagyüzem területnövekedését statisztikával nem tudja bizonyítani, annak koncentrációját a földhitelkötvényeknek pénzintézetekben való összehalmozódásával akarja igazolni.

Kautsky »megismerve« a mezőgazdasági fejlődés törvényeit, a szociáldemokrácia feladatát ezen a téren is a fejlődés és újjáalakulás útjába eső akadályoknak elsöprésében látja. A parasztság megnyerésében nem bíz, eredményt lát már ezek semlegesítésében is; de megnyerése a politikai hatalom megszerzéséhez nem is szükséges, mert a mezei félproletárok és proletárok nagy tömege, munkájuk erélyes megvédésével nyerhető meg.

Kautsky ezek levezetése után agrár-programmot állít fel, melyben a szociáldemokrácia nevében elsősorban a parasztvédelmet (mint munkásvédelmet) követeli a kizsákmányolókkal, a nagybirtokosokkal szemben. Másodszor a mezőgazdaság védelmére és a fejlődés útjának egyengetésére szolgáló törvényes intézkedéseket tárgyalja. Harmadszor pedig a mezei lakosság érdekeit szolgáló közigazgatási és állami intézkedéseket sorolja föl.

Eduard David most megjelent munkájában,\* Marx kutatási módszerével dolgozva, a fentebbiekkel tökéletesen ellenkező eredményekre jut. Gondolatmenete a következő:

Nem lehet az ipari és mezőgazdasági jelenségeket és folyamatokat analógoknak tekinteni, mert azok *lényegükben* különböznek. Az ipar holt anyagokat dolgoz fel, *mechanikus* folyamat — a mezőgazdasági termelés növényi és állati élet processust, *organikus* (szerves) folyamatot támogat. Ez a lényeges különbség a termelésben is lényeges eltéréseket szül.

A kooperáció, munkamegosztás és gépezet sajátosságainak kihasználása a nagyüzemet tette az ipari termelés egyedüli urává. A kooperáció lehetővé teszi az ipari termelő eszközök

\* Eduard David, Socialismus und Landwirtschaft. I. Band. Die Betriebsfrage, Berlin 1903.

gazdaságos kihasználását és azt, hogy a termelés folyamatát és minőségét önmaga ellenőrizze. A termelésnek ez a módja az együtt dolgozó munkások tömegét szüntelen munkára kényszeríti — s az örökös egymásmelletti munka és eredményének rögtön való mutatkozása erősebb munkakifejtésre hajt; mindez annál nagyobb előnyöket (megtakarítást időben, térben, beruházási és ellenőrzési költségekben, munkabérben, jobb munkát, a munkakifejtésre való fokozottabb ösztönt) nyújt, minél nagyobb mértékben alkalmazzák. Csakis stabil erőrendszerrel, aránylag kis területen, a különböző fokok egyforma és szüntelen munkájával érvényesíthetők ezek az előnyök. Ezzel szembeállítja David a mezőgazdaságot, mely mobil erőrendszerrel dolgozik nagy területen; a munka folyton változik, megkezdésének és bevégzésének idejét a természet szabja meg. Ennél fogva rengeteg előny esik el. A gépeket nem lehet gazdaságosan kihasználni, sokáig munkátlanul hevernek. A termelés, nem szakadatlanul, fokról-fokra történik, hanem időről-időre; s minthogy az organikus termelés önmagát nem képes ellenőrizni, azért folyamatának és minőségének ellenőrzésére közegek szükségesek; ekként maga a termelési mód nem kényszerít szüntelen dolgozni s mivel a munkások térbelileg messze vannak egymástól és a munka eredménye csak idő múlván válik láthatóvá, azért az erősebb munkakifejtésre való ösztönzésnek a mezei termelésben más előidézői vannak, mint az iparban. Mennél nagyobb a mezőgazdasági üzem, annál jobban nőnek a hátrányok (nőnek az idővesztés, a beruházási és ellenőrzési költségek, és a munkabér, a munka hanyagabb lesz, a munkakifejtésre való inger csökken). Az ipari nagyüzemnek a kooperációban rejlő előnyeit a kisipar nem szerezheti meg; míg a mezőgazdasági nagyüzemnek gépekben, utakban, házakban, beszerzésben, hitelben, értékesítésben stb. rejlő kevésbé jelentékeny előnyeit a kisbirtok a szövetkezés útján még gazdaságosabban szerezheti meg és használhatja ki. A nagyüzem előnyeit hátrányai fölemésztik. A technikai, valamint a velejáró egyetemes kulturfejlődéssel a termelésben való munkamegosztás mind határozottabb és többoldalú lesz. Az iparban a munkamegosztás egyetlen speciális cikk készítéséig ment, de nemcsak a cikk egész termelése vált külön termelő ággá, hanem a cikk termelésének folyamata is fokokra hasadt, melyek mindegyikén az anyag különös megmunkálást kíván. Minden egyes foknak megfelelő különös megmunkálása kizárólag evvel foglalkozó mun-

kások állandó funkciója lett. Ezek ebben az egyben tökéletességig viszik és a pontosan működő gép ép úgy dolgozó részeivé válnak. A termelés eredményére nézve ez az egyoldalú ügyesség nagy előny, de az embert testileg és lelkileg tönkreteszi. A munkamegosztás előnyei a kooperáció segítségével a munkamód lényeges átalakítását idézték elő és tökéletesítették az egész munkafolyamatot. A munkamegosztás a munkafolyamatban a pórusok összesűrűsödését segítette elő és a termelési folyamat időbeli egymásutánját térbeli egymásutánba változtatja. A termelésben és egyes ágaiban való munkafelosztás anyagi előfeltétele lett a gépek kifejlődésének; és a termelési folyamatnak szakadatlanúságra irányuló törekvése a részgépeket szervezett gépkomplexusban egymás mellé rendeli. És ekként maga a termelés folyamata tette a nagyüzemet dominálóvá, mert a részgépeknek szervezett kooperációja nem más, mint a nagyüzem. Ennél az ember már csak gépirányító; az egész termelés mechanikus folyamat. Látjuk tehát, hogy a nagyüzemet a kooperáció, munkamegosztás és gépezet elválaszthatatlan kölcsönössége teremtette meg, fejleszti és az ipari termelés urává teszi.

A munkamegosztás és gépezet ipari hatásával ellentétbe állítja David azokat a hatásokat, melyeket ugyané tényezők a mezőgazdaságban előidéznek, bebizonyítja, hogy *a mezőgazdaságban a munkamegosztás útját elvágják maguk a természeti viszonyok*. A mezőgazdaság egy személytől többféle munkát követel. A munkamegosztás, nem úgy mint az iparban egyes termékek kizárólagos készítésében, hanem inkább az adott termelési viszonyok között legalkalmasabb és a fogyasztás követelményeinek legmegfelelőbb termékek előállításában nyilvánul. A természeti viszonyok kizárják azt, hogy a termelés a kooperáció, munkamegosztás és gépezet segítségével időbeli egymásután helyett, térbeli egymásutánban történjék. így a mezőgazdaság nem élvezzi az összes előnyöket és hátrányokat, melyek az ipari termelés szakadatlanúságában rejlenek. De boldogul ily előnyök nélkül is, mert csak elő munkál ója és kísérője szerves folyamatoknak. Minthogy a mezőgazdaság egyes termékek folytonos termelését nem ismeri, azért nélkülözi a gépnek és materiális kifejlődésüknek előfeltételeit. Ezért nem nyomult a gép annyira a mezőgazdaságba, ezért küzd itt annyi alkalmazkodási nehézséggel.

A gép képességeit az ipar terén ismerjük, de ezeknek David kimutatása szerint a mezőgazdaságban korántsem lehet oly nagy befolyásuk, mint ott; szerinte a géppel dolgozó mező-



gazdasági üzemnek nincsenek oly kizárólagos előnyei a gép nélkül dolgozó üzem fölött, a mint ezt az iparban látjuk, először, mert a gép belevonása a mezőgazdasági termelésbe még nem jelenti a termék-tömeg szaporodását, mint a mechanikus termelésnél; másodsor, mert a mezőgazdasági gépeket sokkal *gazdaságosabban* használhatja ki a kisüzem a *szövetkezés* útján; továbbá, mert a gép használata csak korlátozott, mivel a mezőgazdasági termelés a szerves élet belső és külső feltételeihez kötött kísérő folyamatok összessége. Végül a mezőgazdasági gépek egy része egyáltalán nem jelent előnyt.

David tehát arra az eredményre jut, hogy míg az iparban a kooperáció, munkamegosztás és gépezet kölcsönhatásai a nagyüzemet teszik egyedül gazdaságos üzemmé, addig a mezőgazdaságban ugyané tényezők kölcsönhatásai nem gyakorolnak döntő befolyást, semmiféle üzemnek sem adnak kizárólagos képességeket, vagy feltétlen elsőbbséget. E három tényező, a nagyüzemet az ipari termelés terén dominálóvá téve, itt nagy társadalmi befolyása is volt, de minthogy a mezőgazdaságban nem döntő tényező, azért itt az ipari termelésnél gyakorolt társadalmi hatások elmaradtak.

A modern nagyipar a kicsit tönkreteszi, ennek társadalmi hatása, hogy a proletárok és munkátlanok száma folyton nő; részint a gép helyettesít rengeteg emberi munkaerőt, részint a kisipar bukása tesz ezeket munkátlanná. A mezőgazdaságban a gép korántsem helyettesíti az emberi munkaerőt oly mértékben, mint az iparban. Míg az iparban a gép az »ipari tartalék-sereget« szaporítja és óriási mértékben proletarizál, addig »mezőgazdasági tartalék-seregnek« nem szállít anyagot s általában mezőgazdasági tiszta proletariátust csak helyenkint hoz létre, vagy a legtöbb helyen nem. Azokon a földművelő vidékeken pedig, hol munkaerő-fölösleg van, extenzíve gazdálkodó nagyüzemeket találunk, az extenzív termelés ugyanis kevés munkással történik és egyedül a termelő módnál tesz a gép valósággal feleslegessé emberi munkaerőket.

A közép európai mezei munkáshiány magyarázata az, hogy növekvő termelési intenzitás mindig sokkal több munkát igényel, hogy az intenzív termelésnél használt gépek az új kézimunka egész tömegét teremtik meg. S növekszik a munkáshiány, mert sok tényező (nevezetesen az amerikai szűzföldek versenye folytán) terjed az intenzív gazdálkodás. A termelés alá vett felület nagysága, David szerint, maga is a termelés

megdrágítását okozza, ezért a terület lehető mérséklése egybeesik azzal a törekvéssel, hogy a termelő adott felületén legnagyobb eredményt érjen el; továbbá Közép-Európában a föld ára az intenzív termelésbe való átmenetelt követeli; mert a föld drága, értéke emelkedik és esik az általa adott tiszta járadékkal, minthogy a föld értéke nem más, mint kapitalizált földjáradék. Ezek a tényezők s a világpiac különböző irányzatai nem engedik, hogy az extenzív termelés mód terjedjen és tovább éljen. Az extenzív termelés, a föld kisebb kihasználása a birtokost ép úgy sújtaná, mint a munkást, mert kevesebb munka volna, de kevesebb termék is. S a haladó kultúra közepette élő gazdát minden magasabb jövedelem elérésére serkenti, a mi csak intenzívebb termelés által lehetséges. Azonban azok az eszközök, a melyek az adott terület termőképességét fokozzák *a kvalifikált emberi munka nagy szaporításával járnak*; azáltal az intenzívebb termeléshez való áttérésben a gép szerepköre nem növekszik arányosan. A kvalifikált munkaerő azonban drága és nincs elegendő mennyiségben. Ezért felhasználása nagyüzemben legyőzhetetlen akadályokba ütközik; megmarad tehát a kevésbé intenzív művelésnél, mely nem oly gazdaságos és nem oly jövedelmező s a világpiaczi konjunktúrával ellentétben áll. A gazda veszt, eladósodik; s társadalmi helyzetét kihasználva az állami kedvezmények tömegével igyekszik abnormális helyzetében megmaradni. A nagybirtokos azonban szorult helyzetéből e révén megváltást nem remélhet. Ellenben a kisbirtokos akadályok nélkül tehet eleget a fejlődés kívánalmainak — könnyen mehet át az intenzív vagy rendszeren közép-intenzív termeléshez.

David további fejtegetéseiben megvilágítja, miért nincs a mezőgazdasági termelés tényezői között oly osztályharc, mint az ipari munkások osztályharcza. Mert első sorban a gép nem tette tönkre a mezőgazdasági kisüzemet, általában csak bizonyos körülmények között teremt mezőgazdasági tiszta proletariátust. Az iparban a gép következményeivel a munkást sújtja; káros hatása a munkaidő meghosszabbítására, a bércsökkenésre, munkanélküliség előidézésére, magasabb erőfeszítésre, a női- és gyermekmunka kihasználására irányul, az ipari munkásban tudatos ellentállást szült, megteremtette a munkásmozgalmat, a szocializmust. A mezőgazdaság terén ilyen osztályharcot alakító tényezőket nem teremtett a gép. Ezzel korántsem akarja azt mondani, hogy a mezei munkások helyzete kedvező volna; itt

másban gyökerezik a munkások kizsákmányolása és elnyomása: a régi jogrendszerek maradványaiban, a nagybirtok mesterséges fentartásában kiváltságok által, (gabona-, hús-vám, szesz- és czukorkedvezmények). Az elnyomott mezei munkások és a károsított kisbirtokosok ezzel szemben még nem foglalnak el határozott álláspontot. De forrásaiban, eszközeiben és tényezőiben az ipari munkások osztályharczától némileg különböző osztályharcz van kifejlődőben, melynek különös oldalai a mezőgazdasági termelés mód egyéni sajátásaiban gyökereznek. (Ezt azonban David csak homályosan körvonalazza). David tehát tagadja ama felfogás helyességét, hogy az ipari és mezőgazdasági termelés-módok fejlődés-folyamata analóg. De David törekszik meg is jelölni a mezőgazdasági termelés mód sajátásainak hová irányulását. Kimutatja, hogy nem annyira mechanikai találmányok, mint inkább természettudományi felfedezések revolúciónálták és vannak hivatva revolúciónálni a mezőgazdaságot. Nem a gőzgép alkalmazása, hanem a talajismeret, a növényi és állati élet helyes megértése teremtette a modern mezőgazdaságot. Fizikai és kémiai földjavítás, a talajrendezések, a természetes, mesterséges és zöld trágyázás, a növény- és állatfajok szaporítása és a kiválasztott nemes variációk tenyésztése, a művelendő organizmusok okszerű ápolása és számos ellenséggel szemben való megvédése, azok a pontok, melyeken a mezőgazdasági haladás legnagyobb diadalait elérte. A segéd munkák gyorsabb lebonyolítása nem lényeges vonása az üzemfejlődésnek; ennek lényege az organizmusok életintenzitásának fokozásában rejlik, a mi a külső növényi feltételek és a belső képességek és hajlamok raczionális alakításából áll. Ekként a mezőgazdaság gyakorlati tudományá emelkedett: *alkalmazott fiziológia* lett.

S a mint az összes technikai előnyöket a mezőgazdasági kisüzem szövetkezés útján magáévá teheti, a tudományos haladásokat is kivétel nélkül megszerezheti szövetkezéssel és tanulással. Ezekre a következtetésekre David az összes tudományos haladások legalaposabb megvizsgálása és mérlegelése közben jut. Bebizonyítja továbbá, hogy az új tudományos vívmányok keresztülvitele a kvalifikált kézimunka nagy tömegét, szaporítását kívánja. Honnan vegye ezt a nagyüzem? Kénytelen a bérszolgák kevéssé érdekelt és tudás nélkül szűkölködő seregével dolgozni, ennél fogva az extenzív termelésnél marad, vagy ehhez visszamegy; ez azonban csak ideig-óráig segít rajta. Általában az egész organikus termelés, de főképp a modern tudó-

mány magaslatán álló és intenzív mezőgazdasági termelés feltétlenül megkívánja a termelő pszichológiai érdekeltségét úgy az előállított termék minőségét, valamint a föld jókarban tartását illetőleg. A nagybirtok munkásaiban ilyfajta pszichológiai érdek nincs s ezt mesterségesen vagy erőszakosan felkelteni a munka felületes elvégzésével egyjelentőségű. Így magyarázható meg az, hogy míg a nagybirtok kilátásai növekvő intenzitás mellett mindinkább rosszabbodnak, addig az öngazdálkodó kisbirtokos virágzásának előfeltételei mindig előnyösebbek lesznek, mert ő a termelésben legközvetlenebbül van érdekelve. Mindezen modern mezőgazdaságban tehát nem az üzemek koncentrációja a stringens törvényszerűség, hanem hogy a mezőgazdasági üzem-elosztás és fejlődés a legmagasabb gazdaságossághoz, illetőleg a mezőgazdasági termékek világpiaczi állásához igazodik.

David az organikus termelés világgazdasági formációját vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy ebben két nagy elv igyekszik érvényesülni; az egyik a kedvező természeti viszonyokhoz való alkalmazkodás, a másik a termék munkafelvévesi képességéből indul ki. E szerint a nagyobb munkát elnyelő termékek (az intenzívebb művelést igénylő, friss állapotban fogyasztott stb. termékek) termelése a piac közeli helyre kerül el, míg a kevesebb munkát kívánók (az extenzív művelést igénylő: gabona, hús, bőr stb.) termelése a piactól távol foglal tér. Ezt a csoportosulást a kedvező természeti viszonyokhoz való alkalmazkodás keresztezi és módosítja. A világgazdasági munkafelosztás és a természet kívánalmait pedig a közlekedés fejlődése és kiterjeszkedése összhangba hozza. Így az amerikai, orosz stb. természeti, piaci és közlekedési viszonyok kölcsönösen köreműködnek Középeurópának gabonával való előntésében. Az európai gazdaság ennek hatása alatt áll és ehhez alkalmazkodnia kell. Az extenzív termelés Európában elhanyagolt és az intenzív gazdálkodást igénylő szükségletek kielégítése dönt. Ez a középeurópai extenzív termelésnek az intenzívbe való átmenetét jelenti. Tehát a világgazdasági üzem csoportosulása Európa ipart is űző országaiban a mezőgazdasági üzemek terjedelem-szűkítésére törekszik. Ez a vámsorompókon és a nagybirtokosokat védő egyéb intézményeken keresztül fog törni; a mint minden világgazdasági irányzat idővel lerontja kiterjedésének mesterséges gátjait.

Ez az alakulás különösen a mezőgazdasági nagyüzemet érinti, mert ez termel a világpiac számára extenzív megmunkálást igénylő termékeket, melyek most leszorulnak a világpiacra. Viszont a nagyüzem intenzív termelésre semmiképp sem alkalmas, míg a kisbirtokost a jelzett viszonyok csak siettetik a mindig intenzívebb gazdasághoz való átmeneteire. (Dánia példája mutatja ezt legjobban.)

Végre alapos okfejtéssel bebizonyítja David, hogy a mezőgazdaság nyerstermékének piacra való végső földolgozása és értékesítése a haladó munkafelosztás kényszere alatt a mezőgazdasági termeléstől elválik. A fejlődés végcélja a tiszta mezőgazdasági üzeni kihámozódása. A mezőgazdasági termelés fejlődését a mezőgazdaság sajátos törvényei irányítják, de a nyerstermékek mechanikus földolgozásánál rögtön fellépnek azok a technikai és kereskedelmi előnyök, melyek az iparban a nagyüzemet teszik dominálóvá. A mezőgazdasági és ipari fejlődés egyéni menetei összekapcsolva nem haladhatnak, mert egymással ellenkeznek; és az ipari fejlődés nem nyomhatja sajátos bélyegét a mezőgazdaságira, mert a technikai feldolgozás ipara itt csak másodlagos mellékfoglalkozás, a mezőgazdasági üzemnek van döntő szava. Az intenzív termelésbe való átmenetel a földolgozást és eladást differenciálja a mezőgazdaságtól már csak azért is, mert a gazdának egész figyelmét a mezőgazdaságra kell fordítania. Ekként a »mezőgazdaság indusztriálizálása« és az ebből Kautskynál levont társadalmi hatások — nem egyebek, elméleti konstrukcióknál. S a hol a földolgozás még nagy szerepet játszik, ott ez az említett mesterséges és átmeneti kedvezmények (vámok, prémiumok, kontingens, adóvisszatérítés stb.) eredménye.

A földolgozás, értékesítő és egyéb mellékágak (háziipar stb.) elválása folytán a gazda egyre jobban szorul a vételre és eladásra — a mi nála a rendezett piaczi összeköttetések szükségletét mind erősebben érvényre juttatja — legjobban úgy tudja kielégíteni ezt a szükségletét, hogy nyerstermékeinek földolgozására, eladására és a szükséges bevásárlások elvégzésére társaival összeállva, önmaga alkot szövetkezeteket — ezek a *termelők beszerző és értékesítő szövetkezetei* lesznek, melyek a tulajdonképeni mezőgazdasági tizemet érintetlenül hagyják.

A *mezőgazdasági* szövetkezetek a városi eladó és fogyasztó szövetkezetekkel érintkezésbe lépnek. A szövetkezetek egész láncza keletkezik, miáltal jelentékeny hatáskörű intézménynyé

válnak. Erősödésök és kiterjedésök nemcsak a kapitalista viszontelárusítást szorítja ki, hanem a kapitalista gyáripart is fenyegeti. Példák erre az angol és belga szövetkezetek és óriási gyártelepeik. David abból, hogy Angliában, Belgiumban a szövetkezetek óriási gazdasági hatalommá váltak és abból, hogy Dánia gazdasági életét a termelők szövetkezete egészen revoluzionálta, méltán vezeti le, hogy itt egy jövőző nemzetközi, szövetkezeti alapon álló gazdasági organizmus szálaait fonják.

David így végigbonczolta mindazon nézeteket, melyek a mezőgazdasági nagyüzemnek napjainkban vagy a jövőben való dominálását támogatták és nemcsak azt mutatta ki, hogy a kisüzem életképes, hanem azt is, hogy a modern mezőgazdasági termelés sajátosságainak igényeiből, a kultúra haladásának és a világgazdaságnak kényszere alatt, az ipari vidékeken az intenzív gazdaság foglal teret, ennek kell teret foglalni s ennél fogva ott a kisbirtoknak kell érvényesülnie, mint az új igények egyedüli kielégítőjének.

Fejtegetéseinek eredményéül David a szociáldemokrácia feladatát első sorban *parasztvédelemben* látja; szerinte a leggazdaságosabb üzemforma a parasztbirtok. Óhajtja továbbá oly életképes szövetkezeti rendszer propagálását, a melynek hivatása a népet lassankint megszabadítani minden kapitalista kizsákmányoló és viszontelárusító kezeiből. Legfontosabb követelése: *a mezőgazdasági nagyüzemeknek parasztüzemké váló átalakítása*. Ezután követeli a mezőgazdasági nagyüzemet védő és támogató összes törvények és privilégiumok (agrárvámok, szesz- és czukorkedvezmények, hitbizományok stb.) eltörlését, követeli továbbá, hogy a mezei munkásokat akadálytalanul lehessen szervezni; végül mezőgazdasági munkásvédtörvényeket kíván a nagybirtokos kizsákmányolásával szemben. Ezek az intézkedések, David szerint a legtöbb nagybirtok létalapját el fogják vonni; ezek nem lesznek képesek a tengerentúli versenynyel szembeszállni, sem a kisbirtok intenzitás fokát elérni.

A nagybirtokot államilag meg kell váltani és ide a mezei munkásokat letelepíteni, de még nem a mezei munkás-termelőszövetkezet formájában; hanem a föld az összesek tulajdonába szállna át, a mely azután egyeseknek használati jogot biztosítana. A mezei munkás-termelőszövetkezeteket időszerűeknek nem tartja; véleménye szerint ezekre a társadalom még éretlen. Ezzel a felfogással szemben *Oppenheimer*\* átkutatva az egész

\* F. Oppenheimer, Die Siedlungsgenossenschaft. Berlin, 1896.

tapasztalati és elméleti anyagot, kimutatni törekszik, hogy léteznek és konstruálhatók gazdaságilag és pszichológiailag életképes mezőgazdasági szövetkezeti formák.

A szociáldemokráciának, mondja David, ezeket a javaslatokat támogatni kell, mert a parasztság materiális és kulturális emelése a modern munkásmozgalom győzedelmes előrehaladásával szoros kapcsolatban van. Ezekkel az eszmékkel a parasztságot, mely eddig a reakzionáriusok táborában volt, a szociáldemokrácia zászlója alá lehet vonni, a mi a politikai hatalom megszerzését jóval előbbre vinné.

Két ellentétes nézet áll tehát egymással szemben: Kautskyé és Dávidé. Ha az üzemek képességeit illetőleg Dávidhoz csatlakozunk, akkor már Kautsky levezetéseit legnagyobb részt eljuttattuk, mert az üzemek sajátosságai döntők. David azon okfejtése is valószínűnek látszik, hogy a mezőgazdasági mellékágak elválnak és mindjobban az ipar jellegét veszik fel, de ez a mezőgazdasági üzemre nem lesz befolyással. Ezáltal elesik Kautsky tétele a »mezőgazdaság industrializálásáról«, azaz Kautsky félreismerte az üzem sajátosságait, a sajátágaiban gyökerező fejlődését és fejlődésének társadalmi hatását.

Elméleti konstrukció Kautskynál az is, hogy az üzemek koncentrációdása a földhitelkötvényeknek pénzüzetekben való összehalmozódása útján megy végbe. Fr. O. *Hertz*\* kimutatta, hogy ez általában nem áll, különösen a kisbirtokokra nézve nem, hanem a földhitel-tőke kicsi és legkisebb tételekre való decentralizációjának, szétforgácsolásának irányzata a meghatározottabban uralkodik. De ha Kautsky véleménye statisztikailag igaz volna is, akkor sem fosztaná meg ez az irányzat az üzemeket jellegüktől, ezek ép úgy követnék a mezőgazdasági fejlődés levezetett irányzatát, azzal a különbséggel, hogy az evolúció vontatottabb volna. Így Kautsky elmélete az elfogulatlan szemlélő kritikáját ki nem bírja.

De David sem oldotta meg a kérdést teljesen. A feladat első részét elvégezte: a mezőgazdasági termelőmód természetét és az üzemfejlődés irányzatát megállapította, de a feladat másik részét: ennek a fejlődésmenetnek összhangbahozását az egész társadalmi fejlődés menetével nem oldotta meg.

Mindenekelőtt nem fordít elegendő figyelmet a társadalom fejlődésének mindenkori hordozójára: az osztályharczra; új

\* Fr. O. *Hertz*, Die Agrarischen Fragen im Verhältniss zum Socialismus. Wien, 1899.

fejlődés-irányzatokat mutat ki, de ezek támogatására a régi eszközöket ajánlja: a politikai hatalom megszerzését a tömeg megnyerésének útján, a törvényhozás közreműködését a továbbfejlesztésre. Kimutatja, hogy a kisbirtokos osztályt gazdasági érdekei szorítják a szövetkezésre, mint a nagy tőkével és ennek annyiféle kiváltságaival szemben való ellentállás egyedüli módjára. *Nem mondja, hogy ez a szövetkezés az osztályharcz egy új formája, a mely a mezőgazdasági termelés sajátos voltának megfelel.* A tőkés-ipari termelés által állandóan sújtott népréteg, az *ipari bérmunkás osztály*; a kapitalisztikus mezőgazdasági termelés és azok az intézkedések és intézmények, melyekkel az állam a nagybirtoknak kedvez, legállandóbban a *kisbirtokos osztályt* sújtják. S a mint az ipari munkások a gazdasági viszonyok kényszere alatt *szakszervezetekben* egyesülve, osztályharczokat alkotják pillanatnyi érdekeik és általános törekvéseik érvényesítésére a tőkével szemben, úgy a kisgazdák is a gazdaság nyomása alatt *szövetkezetekben* csoportosulnak, osztálylyá tömörülnek.

A midőn a pillanatnyi előnyöket már megszerezték, akkor az osztályharcz általános céljai lépnek előtérbe, az általános törekvések diadalra juttatása pedig csak a politikai hatalom megszerzésével lehetséges. A pillanatnyi érdekek érvényesítése változtat a társadalom helyzetén, lerakván az új gazdasági struktúrának alapjait. E változtatás menete egyenes arányban van az osztályharcz erősödésével; a midőn az osztályharcz hatalma már a pillanatnyi érdekek nagy tömegét vívta ki s az általános törekvések érvényesítése felé fordul, akkor az új társadalmi alakulások gazdasági szerkezete, minthogy a pillanatnyi érdekek kielégítése részben állandó természetűvé kristályosodott, már szinte készen áll, csak simításra, kiegészítésre vár. A politikai hatalomrajutás révén e simítások befejeződnek. És benn vagyunk az új társadalomban.

David ezt a fejlődésmenetet félreismeri. Első sorban ki kellett volna mutatnia a kisbirtokosok és később hozzájuk csatlakozó mezei munkások osztályharczának létezését, az osztályharczot alkotó tényezőket, azután formulázhatta volna csak helyesen követeléseit; ezt nem tette, ezért programja legnagyobb részben ingoványos talajon épült. Mert a mezőgazdasági fejlődés irányzatából és az osztályharcz elméletéből s gyakorlatából logikusan az következik, hogy a szociáldemokráciának szövetkezeteket kell alapítania, hogy ezekből induljon ki



párhuzamosan az ipari szakszervezetekkel, a napi érdekek megvédése, az új társadalmi alakulás gazdasági szerkezetének lefektetése, az általános törekvések érvényesítése a politikai hatalom megszerzésével, az új társadalom épületeinek betetőzése.

David nem vette észre, hogy itt az osztályharc nagyon is pozitív alakulatával áll szemben, mely ép oly jelentő, mint az ipari munkások osztályharcza; ha ezt félre nem ismeri, következesei okszerűen ehhez a megismeréshez vitték volna, de ő idő előtt kanyarodik le a gazdasági okfejtés ösvényéről a politikai kombinációk tekervényes utaira, ezáltal a szociáldemokráciát a Bernstein által hirdetett nagy lökéssel nem vitte előre.

Fejtegetéseinkben természetesen nem térhetünk ki részletesen a szövetkezeti formák megbeszélésére, de némi bizonyíték-ként fölhozzuk Belgium példáját. A belga szociáldemokrácia a legreálisabb alapon áll, szakszervezeti mozgalmát mindenféle megerősítvén, szövetkezeteket alapít, — ezáltal a kapitalista viszontelárusítást és közvetítést kezdi kikapcsolni a gazdasági élet gépezetéből, a szövetkezetek megerősödvén, kezükbe veszik a termelést, — ezáltal törekszenek kikapcsolni a tőkés, gyári bérmunkát. Ezek a szociáldemokrata szövetkezeti gyárak munkásaiknak más *kezdetben* kitűnő munkafeltételeket nyújtanak, — a mint nőnek terjedelemben és erőben, munkásaikat mindjobban részesítik a nyereségben, — míg végre a kollektív termelő mód életbe lép. De a belga szocialisták a kisbirtokost is belevonták mozgalmukba, illetőleg ez is hozzájuk csatlakozott, itt is megkezdődött a szövetkezés, mint az osztályharcz elűtő formája; a kisbirtokosok szövetkezetekben fognak összpontosulni, szövetkezetük terjedése erőt és eszközöket fog adni a földművesek termelőszövetkezeinek alapítására és a nagybirtok kiszorítására.

Azzal a nézettel szemben, hogy a szövetkezetek konzervatív alakulások volnának, döntő érv, hogy oly intézmény, a mely mindig a gazdasági tökéletesedés felé tör, semmi kép sem lehet konzervatív, mert éppen haladó törekvése mutatja, hogy nincs megelégedve máris elért eredményeivel, ellenségei hatalmának részleges megtörésével, hanem egyre jobban és jobban izmosul és fegyverkezik a döntő csatákra, a végezel felé való öntudatos haladásra. A szövetkezetek első alakjukban korántsem elégítik ki tagjaikat, mint az ipari munkás például csak ideig-óráig elégszik meg a pusztá béremeléssel; a termelőszövetke-

zetek tagjainak nyereség-részeltetése már emelkedés, de még mindig nem teljes kielégítés.

Az összes igények addig nem hallgatnak el, míg a szövetkezetek világintézményé nem válnak, míg a termelés nem lesz kollektív — s akkor benne vagyunk a szocialista társadalomban.

Így az egyik oldalon az ipari, a másik oldalon a mezei munka döntő tényezőinek szervezkedése megalkotja, kiépíti a társadalmi rend gazdasági evolúciójának útját.

*Vandervelde a szövetkezetek munkájában a szocializmus csirájában való realizálását látja\**

Fr. O. Hertz\*\* és G. Gatti\*\*\* figyelemre méltó kimutatásaikban szintén a régi mezőgazdasági elmélet ellen harcolnak, s a szövetkezés fontosságát és jelentőségét kiemelik, sőt Hertz (Kautsky leghevesebb ellenfele) oly szocialdemokrata agrárprogramot állított föl, melyben a szövetkezeti mozgalom védését és támogatását hangsúlyozza. Gatti pedig kimondja, hogy a mezőgazdaság kollektivizálásához két ut vezet: a kapitalizmus és a szövetkezeti kooperáció. Vandervelde is ezen a nézeten van s Belgiumot jelöli meg annak a helynek, a hol ez az átalakulás folyamatban van és először fog megszilárdulni.

Érdekes jelenség, hogy jóllehet az agrárelmélet a szocialdemokrácián belül még sehol sem tisztázódott, a különböző pártok a gyakorlat kényszere alatt a kisbirtokos osztályt és természetesen a mezei munkásságot mindenféle módon községi szocializmussal, törvényes intézkedésekkel stb. akarják támogatni. Franciaországban, Németországban, Dániában, Angliában és mint láttuk Belgiumban ez az irányzat határozottan előtérbe jutott. Az olasz szocialdemokrácia nagy támaszt nyert és keres a kisbirtokosoknál, míg a tulajdonképeni agrár-proletárság a szocializmusról nem akar hallani. Gatti ebből a jelenségből azt a figyelemre méltó következtetést vonja le, hogy a kisbirtok és egy bizonyos jólét a szocializmus által könnyebben megközelíthetőbb, mint a proletárság legalacsonyabb rétege.

\* *Bertrand, Cooperation en Belgique* (1902) című munkájának előszavában nyilatkozik így; továbbá *Le Socialisme en Belgique* (1902) című műben, melyet S. Destréével együtt írt.

\*\* *Fr. O. Hertz, Die agrarischen Fragen in Verhältniss zum Socialismus*. Wien, 1899. — *Agrarfrage und Socialismus*. Berlin, 1901.

\*\*\* *G. Gatti, Agricoltura e Socialismo*, Milano—Palermo, 1901.

Végre a szövetkezés társadalmi jelentőségének erősebb kiemelésére *Oppenheimer* nézeteit hozzuk föl.\* *Oppenheimer* a társadalmi fejlődés és szövetkezés egészen új rendszerét adja és a mezei munkásszövetkezetek egy érdekes formáját rajzolja meg; s ilyenek alapításától az egész társadalom megváltoztatását reméli. Az ő rendszerének is legnagyobb hibája az osztály harc álláspontjának teljes mellőzése, miáltal magasröptű eszméi kivihetetlen elméletté zsugorodnak össze. Szerinte az egész népesség jövedelmének nagysága a legalacsonyabb népréteg jövedelme után igazodik; ezt látjuk például abban is, hogy az »ipari tartalék-sereg« kis igényei a foglalkoztatott munkások bérét nyomják. Ennélfogva a legalacsonyabb jövedelmű osztály, a mezőgazdasági munkásosztály jövedelmét kell fokozni, miáltal az összes néprétegek jövedelme növekedni fog. Ez racionálisan csak a mezőgazdasági *munkás-termelőszövetkezetekkel* oldható meg; a fogyasztó és egyéb szövetkezetek csak átmeneti alakzatok, mert a mezőgazdasági munkás és kisbirtokos nem mint fogyasztók, hanem mint termelők szenvednek. Szerinte a munkások termelő szövetkezetei a munkásokat elvonják a magánbirtoktól, a mi a magánbirtok munkásainak bérére emelő hatással lesz — ezt a nagybirtokos nem bírja ki, kénytelen lesz birtokát a szövetkezeteknek átadni. így a termelő szövetkezetek a mezei munkásoknak, nevezetesen a szövetkezetek tagjainak fogyasztóképességét fokoznák, a mi a városi, ipari termékek keresletét emelné; ez az ipart virágoztatná föl s az ipari munkás keresletét növelné; a kereslettel a keresett áru értéke nő, tehát a keresett munkás bére is nőni fog.

A mint pedig az eddigi extenzív termelés és rossz mezőgazdasági megélhetési viszonyok »az ipari tartalék-sereg« elemeit szállították, úgy majd az intenzív és intenzívebb termelésbe való átmenetel és a jobb mezőgazdasági munkásviszonyok le fogják kötni az összes földművelő munkaerőt, sőt a városból is felfogják szívni a fölösleget. Ez és az ipar fentemlített fejlődése az »ipari tartalék-sereget« meg fogja szüntetni. Míg tehát az ipari munkaerő kereslete nő, kínálata csökken, azaz a bér emelkedik: a munka részessége a termelt javakban nő, míg a tőkée esik. Ez a társadalmi kérdés megoldásának kiinduló pontja.

\* *Fr. Oppenheimer*, Die Siedlungsgenossenschaft. Berlin, 1396. *Fr. Oppenheimer*, Grossgrundeigentum und soziale Frage. Berlin, 1898.

Oppenheimer eszméi életképesek, de az általa megjelölt eszközökkel megvalósíthatatlanok; csak a kifejlődésben lévő új osztályharcz viheti őket diadalra.

Ezekután nyilvánvaló, hogy a szocialista szövetkezeti osztályharcz nem utópia; de nyilvánvaló az is, hogy David birtok-parcelláján eszméje és követelése szerencsétlen és meddő. Mert ha a gazdasági fejlődés ma a kisbirtok továbblétezésének és fejlődésének kedvez, az még nem jelenti azt, hogy a kisbirtok hosszú korszakon keresztül dominálni fog és hogy ezért a kisbirtokot szaporítani kell; hanem a kisbirtok szövetkezési törekvései épen azt jelentik, hogy a szövetkezési forma a távolabbi jövő alakulata. Ebből pedig az következik, hogy a kisbirtokosoknak szövetkezniök kell, de az is, hogy az ellentállni nem tudó nagybirtokot nem szabad parcellázni és kisbirtokként mezei munkásoknak kiadni, hanem máris a termelés magasabb formájának a szövetkezetek kezére kell juttatni. A kisbirtok szaporítása a fejlődés-folyamat mesterséges meghosszabbítását jelentené.

Ezzel áttekintettük volna az agrárszocialista elméletes gyakorlat nevezetesebb pontjait s levonhatjuk következtetésünket: *a mezőgazdasági fejlődés nem megy a kollektív elosztási és termelési mód felé a nagyüzem koncentrációjának és a mezőgazdasági üzem industrializálásának folyamatán keresztül, hanem a kisbirtokosok és mezei munkások szövetkezeti osztályharczán át. Ez az osztályharcz, az ipari munkásság osztályharczával összefonódva, egyesülve fokként lerakja a jövő társadalom gazdasági szerkezetét, és e munka befejezésénél, már oly hatalmas lesz, hogy a politikai hatalmat is megszerzi, melylyel azután a simításokat és az elért eredmények statikus elhelyezését viszi végbe.*

*Pór Ödön.*